

**TUSSEN BEELD EN ENQUETE-FORMULIER: ONTWIKKELINGEN BINNEN
DE NAORLOGSE JEUGD IN VLAANDEREN EN BELGIE**

Rudi Laermans

Tijdens de naoorlogse periode werden twee beelden van 'de jeugd van tegenwoordig' dominant: enerzijds gewaagden 'jeugdguiders' (journalisten, pedagogen, jeugdsociologen,...) van diepgaande generatie-verschillen tussen de opeenvolgende leeftijdscohortes, anderzijds ontwaarde men de komst van een uniforme massajeugd. Beide beelden worden geconfronteerd met de resultaten van het tijdens de naoorlogse periode in Vlaanderen c.q. België verrichte jeugdonderzoek. Voor beide voorstellingen worden zowel ondersteunende als ontkennende gegevens gevonden, wat tot een meer genuanceerd oordeel over de verschuivingen in het naoorlogse jeugdlandschap verplicht. Zo blijkt er tussen de diverse leeftijdscohortes een grote continuïteit te bestaan inzake de hogere waardering van de privé-sfeer (liefde, gezin, vriendschap,...) boven de publieke rollen van burger of werknemer; tegelijk kan men aanduidigen vinden voor een zekere discontinuïteit tussen de verschillende generaties: het jeugdige waardenpatroon wordt mettertijd meer postmaterialistisch. Op eenzelfde wijze kan men, conform de massajeugd-theorie, op empirische gronden gewagen van een groeiende uniformisering van de jeugdige smaak, i.h.b. inzake muziekvoorkeuren; op een dieperliggend niveau worden de sexen en klassenverschillen echter gereproduceerd.

1. Jeugd tussen generatie en massa, klasse en sexe.

1.1. Mensen maken zich voornamelijk voorstellingen van wat hen het meest nabij is. Terwijl ze geen of enkel rudimentaire ideeën over het politieke en het economische leven bezitten, hebben ze uitgesproken meningen over het gezin, de opvoeding, en de ontspanning. De inhoud van wat sociologen gemeenlijk actoren- of participantentheorieën noemen, betreft dus grotendeels het veld der primaire relaties. Daartoe behoren o.m. de verhoudingen tussen ouderen en jongeren, tussen opvoeders en kinderen. Over de jongeren van vroeger en nu circuleren in de samenleving dan ook heel wat opvattingen. Elke ouder(e) heeft wel een mening over 'de jeugd van tegenwoordig', al dan niet gevoed door media-representaties (vgl. Hebdige, 1979: 92-99 en 1988: 17-44). Niet zelden wordt dit beeld van de huidige jongeren negatief afgezet tegen de eigen jeugdervaringen. De jongeren van nu heten dan 'luier', 'materialistischer' of 'egoïstischer' dan de vroegere jeugd. Impliciet of expliciet gaat het in deze ethnosociologieën dus om gedachten over de evolutie binnen de jeugd, over de veranderingen die 'het samen jong zijn' (Van Hessen, 1964) tijdens de voorbije decennia heeft ondergaan.

De grens tussen ethnosociologie en academische sociologie is bepaald niet waterdicht. Wat geldt voor de academische sociologie in het algemeen, geldt ook voor de jeugdsociologie: ze beweegt zich niet in een sociaal vacuüm, ze speelt zich niet in een ivoren toren af. Bepaalde algemeen-maatschappelijke voorstellingen over de veranderingen in het naoorlogse jeugdlandschap hebben dan ook een duidelijk stempel op de jeugdsociologie gedrukt (vgl. Murdock en McCron, 1976a; Brake, 1980; Frith, 1987: 21-58; Hebdige, 1988: 17-36). Dat zekere opvattingen over 'de jeugd van tegenwoordig' ook in Vlaanderen c.q. België bepalend waren voor het opstarten van het empirisch onderzoek naar jongeren en/of richting gaven aan de vraagstelling, zal hierna nog uitgebreid worden aangetoond. Ik wil in dit verband voornamelijk twee beelden over de evolutie binnen de naoorlogse

jeugd, die zowel in het brede maatschappelijke midden als binnen de sociologie gemeengoed zijn, nader bekijken (vgl. Laermans, 1986a).

1.2. De eerste voorstelling betreft de wijze waarop de veranderingen tussen de opeenvolgende leeftijdscohortes wordt gethematiseerd. Het sleutelwoord in dit verband is het begrip generatie(kloof), dat vooral tijdens de jaren zestig te pas en te onpas door journalisten en pedagogen werd ingeroepen om de toenmalige studentenrevoltes en tegenculturen te verklaren. Reeds lang echter voor de uitdrukking populair pasmunt werd, verwierf het generatie-concept academisch bestaansrecht. De bekende publicaties van K. Mannheim (1970, oorspr. 1928; vgl. Breitsamer, 1976) en vooral S.N. Eisenstadt (1956) maakten het begrip tot een vast onderdeel van het sociologisch vocabulaire, de jeugdsociologie voorop (vgl. de overzichten van Brentjens, 1978 en Rosenmayr en Allerbeck, 1979).

Het generatie-concept suggereert dat elke leeftijdscohort een haar kenmerkende identiteit of 'Generationszusammenhang' (Mannheim) bezit die teruggaat op gemeenschappelijke ervaringen en levensvoorwaarden tijdens de socialisatie-periode. Binnen de naoorlogse leeftijdscohortes wordt dan vaak een onderscheid gemaakt tussen 'de sceptische generatie' (Schelsky, 1957) van de jaren vijftig, 'de protestgeneratie' ofte 'baby boom generation' van de jaren zestig (zo bijv. Becker, 1987), en 'de verloren generatie' ofte 'no future generation' van eind de jaren zeventig (zo bijv. Allerbeck en Hoag, 1985). De belangrijkste en in kringen van sociale wetenschappers wellicht ook meest invloedrijke poging tot systematisering van deze populaire en algemeen-sociologische voorstellingen over de naoorlogse generatiewisselingen stamt van de politoloog R. Inglehart. Hij onderkent op basis van uitgebreid empirisch onderzoek een waardenverschuiving binnen de West-Europese en de Amerikaanse jeugd van na 1945 in zgn. postmaterialistische richting. De opkomst van dit postmaterialistisch ethos binnen de naoorlogse leeftijdscohortes acht hij o.m. verantwoordelijk voor de jeugdcontestatie van de jaren

zestig en de nieuwe vormen van politieke participatie en partijvorming tijdens de daarop volgende decennia (NSB of nieuwe sociale bewegingen, 'groene partijen', e.d.) (vgl. Inglehart, 1977 en 1989). Gezien de sterke empirische onderbouw en de theoretische coherentie van Ingleharts denkbeelden zal ik het generatie-perspectief op de evolutie binnen de Belgische jeugd van na 1945 voornamelijk aan de hand van diens postmaterialisme-theorie nader illustreren.

1.3. Het tweede beeld van de naoorlogse jeugd dat ik hierna wil problematiseren, scheert de verschillende generaties over eenzelfde kam. Het sleutelwoord is nu het hybride begrip massa, de concrete invulling de figuur van de teenager. Overeenkomstig deze voorstelling ontstond in de jaren vijftig een internationale, door de V.S. gedomineerde jongeren- of tienercultuur van commerciële snit. De toegenomen bestedingsmogelijkheden van de jeugd resulteerden in het ontstaan van een autonome jongerenindustrie, van een 'markt van jeugd en geluk' die de jongeren een eigen muziekgenre (rock 'n' roll), eigen films en idolen (James Dean), eigen kleding en haardracht (de vetkuif), eigen vervoermiddelen (de scooter), enz. verschafte. Deze markt creëerde 'the teenage consumer' (Abrams, 1959; vgl. Laermans 1986b, 1987c en 1989b; Frith, 1987: 21-30) en, meer algemeen, 'de massa-jeugd' (X, 1952). De geschiedenis van de naoorlogse jeugd zou dan het verhaal zijn van de gestadige kolonisering van de jeugdige leefwereld(en) door de jeugdindustrie. De nog bestaande vormen van autonome jeugd(sub)cultuur zouden mettertijd hebben plaats gemaakt voor een amorfe en geatomiseerde massa van jongeren die hun identiteit aan de almaar vluchtiger modes op de voor hen geschapen markt(en) ontleen. De sociologische locus classicus in dit verband is R. Hoggarth (1957), de belangrijkste hedendaagse inspirator J. Baudrillard (1970, 1981, 1983; vgl. Van Gils, 1986 en Laermans, 1987b). De afgelopen jaren werd de these van de toenemende 'massaficatie' in het Nederlands taalgebied o.m. verdedigd door R. Abma (1983), P.J. Mol (1985), S. Sanders (1987) en J. Janssen (1987) (vgl. Laermans,

1989a, 1989b en 1989d); voor een kritische reflectie, zie bijv. Brounts, 1983). De populaire pendant van deze sociologische interpretatie vormen de welbekende klachten over het stijgende materialisme, hedonisme en consumentisme van 'de jeugd van tegenwoordig' (in de sociologie o.m. geofficialiseerd door Bell, 1978). Ze waren in Vlaanderen nog onlangs te horen in het maatschappelijk debat over de merkenrage onder de jongeren (vgl. Jambers, 1986; Laermans, 1986c).

1.4. De morele verontrusting, in het bijzonder in kringen van confessionele pedagogen en jeugdwerkers, omtrent de mogelijke juistheid van de massajeugd-theorie was niet alleen in Nederland (vgl. Abma, 1986 en 1987; Tillemans en Kleijer, 1988) maar ook in Vlaanderen beslissend voor het opstarten van het jeugdsociologisch onderzoek (vgl. Laermans, 1988 en 1989d). Het eerste mij bekende onderzoek over het doen en laten van de Vlaamse jeugd dateert van 1957; het werd verricht door het met de K.U.Leuven verbonden Centrum voor Sociale Studies in opdracht van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie (J.V.K.A.). Deze koepel van de Vlaamse katholieke jeugdorganisaties wilde weten in hoeverre de nieuwe, zgn. commerciële ontspanningsmogelijkheden de jongeren niet weerhielden van aansluiting bij de meer traditionele jeugdbewegingen. De mogelijke bedreiging van het klassieke jeugdwerk door de zgn. massacultuur motiveerde ook het tweede grootschalige onderzoek onder de Vlaamse jongeren. De studie *De houding van de 16-17-jarigen in het Vlaamse land tegenover het verenigingsleven* (Cammaer, 1962), uitgevoerd in de loop van 1959 en 1960, gebeurde door het Studiecentrum voor Jeugdwerk (eveneens K.U.Leuven, later interuniversitair). De vraagstelling was expliciet ingegeven door de bezorgdheid van de leiders van het katholieke jeugdwerk - waarmee het betreffende onderzoekscentrum nauwe banden onderhield - over de mogelijks dalende aantrekkingskracht van de traditionele jeugdbewegingen wegens de toenemende beschikbaarheid van andere, op de commerciële sector geënte vormen van vrijetijdsbesteding (zie Cammaer e.a., 1967: 7-12). Dezelfde vrees was trouwens richtinggevend voor

de vele lokale studies, meestal eindverhandelingen of scripties van aankomende sociale assistenten, die binnen het kader van het Studiecentrum voor Jeugdwerk tot stand kwamen (vgl. het overzicht in L. Buyck en H. Cammaer, 1967).

Daar het empirisch jeugdonderzoek in Vlaanderen door de achterliggende probleemstelling slechts op gang kwam - en dan nog uiterst aarzelend en met gebruik van erg rudimentaire onderzoekstechnieken - op een ogenblik dat 'de markt van jeugd en geluk' reeds een feit was, is het niet meteen mogelijk de these van de toegenomen 'massificatie' rigoureus te onderzoeken. Of de Vlaamse arbeidersjeugd, zoals H. Gaus (1988: 35-37) suggereert, voorheen inderdaad enkel knikkerde, fietsraces of riddersgevechten organiseerde en cowboy- en indiaansituaties nabootste, valt niet meteen te achterhalen. Aan de hand van het beschikbare materiaal is het daarentegen wel mogelijk enkele globale verschillen tussen de vrijetijdsbesteding van de jeugd van de jaren vijftig en die van de jongeren van de jaren tachtig te schetsen. In het licht daarvan zal ik vervolgens een paar kanttekeningen bij de massajeugd-theorie plaatsen.

1.5. Generatie- en massajeugd-theorieën hebben op het eerste gezicht weinig met elkaar gemeen. Terwijl de eersten de breuklijnen binnen de geschiedenis van de naoorlogse jeugd beklemtonen, benadrukken de tweeden de continuïteit. Waar het generatie-vertooeg objectieve verschillen in socialisatie-voorwaarden tussen leeftijdscortes tot culturele of mentaliteitsverschillen ommunt, daar gewaagt het discours over 'de vercommercialiseerde jeugd' enkel van een toenemende culturele nivellering in de richting van een louter door marktimperatieven gestuurde jongerencultuur. Toch vormen beide visies, althans in hun meest eenvoudige gedaanten, op meerdere punten elkaars spiegelbeeld. Vooreerst negeren ze allebei de sociale stratificatie, dus de verschillen in ervaringen en levenskansen tussen de diverse klassen. Het beeld van de homogene generaties c.q. de uniforme massajeugd miskent a priori de mogelijke wisselwerking tussen de sociale klassen enerzijds en de generaties c.q. de

jonge consumentengroepen anderzijds. In de tweede plaats hebben beide vertogen meestal weinig of geen aandacht voor de verschillen tussen jongens en meisjes. Kortom, zowel de generatie- als de massajeugd-theorieën schuiven uitgerekend die sociale scheidslijnen terzijde die in de meeste sociologische theorieën over de wereld der volwassenen centraal staan, i.c. de klassen- en de geslachtsverschillen. Ze doen het voorkomen alsof onder jongeren niet langer de sociale wetmatigheden gelden die daarbuiten het maatschappelijk leven structureren, alsof jeugdland inderdaad een enclave vormt binnen Vlaanderenland (vgl. Clarke e.a., 1976; Murdock en McCron, 1976b; Frith, 1984: 221-270). In het tweede deel van dit artikel poog ik aan de hand van het beschikbare materiaal voor naoorlogs Vlaanderen aannemelijk te maken dat de klassen- en de seksenverschillen binnen de jeugdsociologie vaak ten onrechte veronachtzaamd worden (vgl. Delhaye en Laermans, 1989).

1.6. Het beschikbare onderzoeksmateriaal (zie 2.1.) laat zoals gezegd niet toe de zoëven geschetste beeldvorming betreffende de naoorlogse jeugd in strikte zin te toetsen. De gedane onderzoeken betreffen niet alleen diverse leeftijdsgroepen die op erg uiteenlopende tijdstippen bevraagd werden, ze verschillen ook sterk in vraagstelling. Het is evenwel mogelijk deze verschillen te duiden in het licht van de eerder genoemde 'beelden van jeugd' (vgl. Matthijsen e.a., 1986). De diverse onderzoeken zullen hierna dan ook op een tweevoudige wijze geïnterpreteerd worden. Vooreerst worden verschillen in vraagstelling in de tijd verbonden met verschuivingen in de beeldvorming omtrent 'de jeugd van tegenwoordig'. Het is immers zeer wel mogelijk dat "elk tijdvak haar 'eigen' jeugd uitvindt op basis van de vragen die ze haar stelt" (Maroy, 1982: 11). Hoewel de vraagstelling dus tot een soort van 'self-fulfilling prophecy' kan leiden en de initiële 'beelden van jeugd' eenvoudigweg kan 'waarmaken', bieden de beschikbare onderzoeksresultaten toch ook voldoende gegevens om diezelfde beelden te problematiseren. Er wordt hierna kortom een dubbele lezing ondernomen van het naoorlogse jeugdonderzoek in Vlaanderen

en België: enerzijds worden de onderzoeken zélf gelezen in het licht van de vermelde beeldvorming over de naoorlogse jeugd om aldus eventuele verschillen in de vraagstelling te verklaren, anderzijds worden de onderzoeksresultaten gerelateerd aan deze beeldvorming om zo de werkelijkheidswaarde ervan na te gaan.

2. Vlaamse, Waalse en Brusselse jongeren: problemen van afbakening en vergelijking

2.1. De hierna besproken enquêtes onder Vlaamse of Belgische jongeren illustreren op een overduidelijke wijze de vaagheid van de jeugdstatus (zie hierover de inleiding tot dit thema-nummer). De onderzoekspopulaties bestaan uit soms sterk uiteenlopende leeftijdsgroepen, wat de onderlinge vergelijkbaarheid natuurlijk ten eerste doet dalen. De met de probleemstelling variërende verschillen in vraagstelling doen de rest.

Voor de goede orde zet ik de gebruikte onderzoeken hieronder kort op een rij. Het vermelde jaartal is het jaar van bevraging, de opgegeven leeftijdsgroep betreft uiteraard de onderzoekspopulatie. Methodologische informatie is achterwege gelaten. Hoewel de samenstelling van de onderzoeksgroepen soms op erg verschillende wijzen gebeurde, kunnen alle enquêtes min of meer als representatief gelden.

- Centrum voor Sociale Studies (K.U.Leuven), De vrijetijdsbesteding bij de Vlaamse jeugd (1957 (?): 13-24-jarigen);
- H. Cammaer/Studiecentrum voor Jeugdwerk (K.U.Leuven), de houding van de 16-17-jarigen in het Vlaamse land tegenover het verenigingsleven (1959-60: 16-17-jarigen);
- C. D'Hoogh en J. Mayer (o.l.v. P. Feldheim) (U.L.B.), Jeunesse belge. Opinions et aspirations (1964: 16-24-jarigen);

TUSSEN BEELD EN ENQUETE-FORMULIER

- H. Cammaer e.a./Studiecentrum voor Jeugdproblematiek (interuniversitair), Jeugd van nu: een zachte generatie (1963-64: 14- en 16-jarigen);
- G. De Meyer, A. Hendriks en G. Fauconnier (K.U.Leuven), Jeugd en popmuziek (1979: 12-18-jarigen voor zover schoolgaand);
- Le Soir (INUSOP), Vingt ans à 20 ans de l'an 2000 (1980: 17-23-jarigen);
- J. Dhooghe (o.l.v. J. Remy en F. Martou) (K.U.Leuven/O.I.V.O.), Jeugd en verbruik. Studie betreffende de leerlingen van 16 tot 19 jaar in Vlaanderen (1980: 16-19-jarigen voor zover schoolgaand);
- Het Laatste Nieuws (I.A.O.), Als je 20 bent heb je altijd gelijk. Een enquête/Jong zijn in 1981 (1981: 17-23-jarigen);
- H. Fonck en R. Van Deun (H.I.V.A./K.U.Leuven), Arbeidersjongeren. Een onderzoek naar religiositeit en maatschappelijke opvattingen (1982/83 (?): 16-, 18- en 21-jarigen).

Naast deze expliciet op de Vlaamse of de Belgische jeugd gerichte onderzoeken, wordt hierna ook gebruik gemaakt van enquêtes waarin jongere leeftijdsgroepen een welafgebakend onderdeel vormen van omvangrijker onderzoekspopulaties, m.n. de door R. Inglehart gebezigde resultaten van de sinds 1970 regelmatig uitgevoerde Eurobarometerpeilingen (Inglehart, 1985 en 1989) en het in 1983 door de K.U.Leuven verrichte vrijetijdsonderzoek (Naeyaert en Claeys, 1984).

Opvallend in de zoëven gegeven lijst van onderzoeken is de kleine explosie van jeugdonderzoeken in de periode 1979-1981 en de afwezigheid van na 1983 gedane enquêtes. Het weekblad Panorama organiseerde in de loop van 1987 wel 'een grote jeugdenquête' onder de leerlingen uit de drie hoogste jaren van het secundair onderwijs in Vlaanderen, maar de resultaten hiervan werden niet als een apart onderzoeksverslag gepubliceerd. De in het weekblad verschenen gegevens boden dan weer te weinig houvast,

zodat dit onderzoek verder buiten beschouwing wordt gelaten.

2.2. Het beschikbare materiaal verplicht mij ertoe voor de bespreking van de generatie-theorie Belgische cijfers te gebruiken, terwijl de illustratie van het belang van de sexe- en de klassenverschillen binnen de jeugd aan de hand van Vlaamse cijfers gebeurt. De Belgische cijfers kunnen niet zonder meer als Vlaamse cijfers worden gelezen - en vice versa. Er bestaan namelijk aanzienlijke verschillen tussen de opvattingen en gedragingen van de Vlaamse, de Waalse, en de Brusselse jeugd. In zekere zin zijn de Belgische cijfers dus fictief. Ze doen het voorkomen alsof er zoiets als een Belgische jeugd bestaat, terwijl er feitelijk meerdere scheidslijnen tussen de jongeren van de drie gewesten lopen. Vooral de bekende enquête van Le Soir (zie boven), waarin de onderzoeksgegevens consequent worden uitgesplitst per gewest (i.t.t. bijv. de enquête van D'Hoogh en Mayer), toont aan dat de beroemde uitspraak 'Sire, il n'y a pas de Belges' althans een serieuze grond van waarheid voor Belgisch jeugdland bevat. In het algemeen geldt dat Vlaamse jongeren zich op o.m. godsdienstig en sexueel vlak meer behoudsgezind opstellen dan de Waalse jeugd, die op haar beurt meer 'traditionalistisch' is dan de Brusselse. Zo prefereert anno 1980 bij voorbeeld 16% van de Brusselse 17-23-jarigen het 'vivre en couple libre' boven een officieel huwelijk. In Wallonië daalt dit cijfer tot 14%, in Vlaanderen tot 4%. Het hebben van sexuele betrekkingen varieert tussen de jongeren van de drie gewesten in eenzelfde richting: 64% van de ondervraagde Brusselaars had op het ogenblik van het onderzoek (1980) effectief sexuele relaties, tegen 58% van de Walen en 43% van de Vlamingen. Dezelfde tendens kenmerkt tenslotte ook de regionale variaties in de antwoorden op de vraag of men gelovig is. Van de Vlaamse jongeren noemt 64,7% zich gelovig; de groep van zichzelf als gelovig beschouwende respondenten daalt tot 52,4% in Wallonië en tot 43,0% in Brussel.

Een belangrijke uitzondering op de zonet genoemde regel vormt het verschil in milieubewustzijn tussen de jon-

geren uit de drie gewesten. Voorzover het bezit van een ecologische gezindte van een progressieve instelling getuigt - wat uiteraard ter discussie kan worden gesteld - betonen de Vlaamse jongeren zich aanmerkelijk progressiever dan hun Waalse of Brusselse leeftijdsgenoten. Van de Vlaamse jeugd vindt 30,7% de bescherming van het milieu een prioritaire beleidsdoelstelling, tegen 20,3% van de Waalse en 22,0% van de Brusselse jongeren. De regionale verschillen in houding tegenover groepen die opkomen voor de bescherming van het milieu, gaan in dezelfde richting. Waar 52,3% van de Vlaamse jongeren tegenover deze groepen een positieve attitude aanneemt, daar daalt dit cijfer tot 49,4% onder de Waalse respondenten en tot 38,5% onder de Brusselse ondervraagden. Bekijkt men deze cijfers in het licht van de door Inglehart (1989) empirisch getoetste positieve relatie tussen een postmaterialistische habitus en een 'groene opstelling', dan is er reden te over de hieronder aangehaalde Belgische cijfers betreffende een (post)materialistische ingesteldheid niet te verabsolueren.

3. Generaties binnen de naoorlogse Belgische jeugd (I): continuïteit en beeldvorming in de enquêtes.

3.1. In zijn onderhand klassieke artikel 'Das Problem der Generationen' (1970) wijst K. Mannheim op de mogelijke sociologische relevantie van het behoren tot een bepaalde geboortejaargang of leeftijdscohort. Uiteraard is niet het ter wereld komen op een zeker tijdstip als zodanig van belang, wel "das Phänomen der Erlebnis-schichtung", d.w.z. het feit dat een of meerdere leeftijdscohortes gemeenschappelijke ervaringen hebben die richtinggevend zijn voor hun latere evolutie (Mannheim, 1970: 536). Het generatie-begrip kan dus enkel op een sociologisch zinvolle manier gebruikt worden wanneer een zekere leeftijdscohort in een voldoende homogene levenssituatie opgroeit, zodat analoge ervaringen worden opgedaan. Deze restrictie wijst reeds op de overigens door Mannheim erkende mogelijkheid dat de verschillen in levensvoorwaarden tussen de diverse sociale lagen tot

verschillen in "Generationszusammenhang" leiden (vgl. Mannheim, 1970: 542-543).

De blijvende sociologische betekenis van het generatiefenomeen fundeert Mannheim, net als alle na hem komende generatie-theoretici, in het psychologisch belang van de "eerste indrukken" en "jeugdbelevissen" voor de verdere persoonlijkheidsontwikkeling. De tijdens de kindertijd opgedane ervaringen bepalen in hoge mate iemands karakter en cultuur daar ze als vanzelfsprekend gelden. "De eerste indrukken hebben de neiging zich te verdichten tot een natuurlijk wereldbeeld. Om die reden oriënteert zich elke latere ervaring aan deze groep van belevissen (...)" (Mannheim, 1970: 536-537). Of in de terminologie van P. Bourdieu: de primaire socialisatie resulteert in de vorming van een primaire habitus of een systeem van primaire disposities dat de opname en verwerking van latere ervaringen en de vorming van secundaire habitus of disposities conditioneert (vgl. Bourdieu, 1977).

3.2. Tijdens de naoorlogse periode groeiden de uiteenlopende leeftijdscohorten in de Westerse landen in beduidend verschillende levenssituaties op ten gevolge van de economische 'boom' vanaf het midden van de jaren vijftig en de crisis in de werkgelegenheid vanaf het midden van de jaren zeventig. In hoeverre deze veranderde materiële levensvoorwaarden gevolgen hadden voor de opvattingen en houdingen van de onderscheiden generaties binnen de Belgische jeugd, mag blijken uit een vergelijking tussen de onderzoeksresultaten van D'Hoogh en Mayer (1964) en de gegevens uit de al genoemde Le Soir-enquête (1980) (vgl. de analyse van Marroy, 1982). Beide onderzoeken thematiseren onder de noemer 'de Belgische jeugd' plusminus equivalente populaties, i.c. 16-24-jarigen resp. 17-23-jarigen. Aan deze onderzoeksgroepen werden echter heel verschillende vragen gesteld, wat de onderlinge vergelijkbaarheid meteen flink doet dalen.

Zowel de werklust als de arbeidsmotivatie gelden in 1964 als niet nader te bevragen evidenties. Het onderzoek van 1980 peilt daarentegen expliciet naar de arbeidsethiek

en de eisen die aan een baan worden gesteld. De respondenten betonen zich in overgrote meerderheid werklustig (82,4%), maar hebben wel zekere kwalitatieve verwachtingen over hun (toekomstige) baan. Een hoog salaris vindt slechts 10,4% belangrijk; 43,4% wenst in de eerste plaats een interessante job, terwijl 24,2% "un travail dans une bonne ambiance" ambieert. Het feit dat in 1964 niet en in 1980 wél werd gepeild naar werklust en motivatie, wijst wellicht op de invloed van een zekere beeldvorming omtrent 'de jeugd van tegenwoordig' bij de meer recente vragenstellers. Tijdens de jaren zeventig werd in de pers en in een aantal populair-sociologische publicaties immers meermaals gezinspeeld op een 'allergie au travail' (dixit de titel van een bekend boek van J. Rousselet uit 1977) onder de jongeren. C. Marroy werpt in zijn bespreking van beide onderzoeken dan ook terecht de vraag op of "de conclusies die uit de enquête van Le Soir werden getrokken - de huidige jongeren willen wel werken maar stellen eisen aan 'de kwaliteit van de arbeid' - wel degelijk corresponderen met een reële evolutie inzake de voor deze generatie kenmerkende houding tegenover werk, dan wel of ze houdingen in het licht stellen waarvan de nieuwigheid slechts schijn is omdat ze het resultaat vormen van een vernieuwde vraagstelling" (Marroy, 1982: 11).

3.3. Tijdens de jaren zestig werd allerwegen gesproken van 'het generatieconflict tussen jongeren en ouderen'. De enquête van D'Hoogh en Mayer weerlegt deze gemeenplaats alvast voor de eerste helft van het betreffende decennium. De in 1964 ondervraagde jongeren delen in meerderheid de opinies van hun ouders inzake arbeid (60% akkoord met de ouders), vrije tijd of vakantie (65%) en vrienden (68%). Minder eensgezindheid bestaat er over de opvattingen omtrent huwelijk (44%), godsdienst (38%) en politiek (19%). Deze onderwerpen geven echter geen aanleiding tot hoogoplopende discussies. Naarmate er minder consensus is, wordt er meer het zwijgen toe gedaan. Over het huwelijk praat 44% van de respondenten niet met de ouders, terwijl 52% resp. 70% van de ondervraagden met

hen geen discussies over godsdienst resp. politiek aangaat (D'Hoogh en Mayer, 1964: 52).

In de Le Soir-enquête van 1980 vindt men al evenmin veel aanduidingen van een generatieconflict. Zowat een derde van de ondervraagde jongeren vindt de eigen ouders 'attentifs' (32,6%), terwijl 13,0% ze 'compréhensifs' acht. Gevraagd of men de genoten opvoeding als 'trop sévèrement', 'pas assez sévèrement' of 'ni l'un ni l'autre' inschat, kiest de meerderheid der respondenten (59,7%) voor de derde antwoordmogelijkheid; krek een vijfde van de onderzoekspopulatie opteert bovendien voor de antwoordcategorie 'sans avis'. Overigens zijn lager opgeleide en vrouwelijke jongeren in regel meer ontevreden over hun opvoeding dan hoger opgeleide resp. mannelijke respondenten.

Beeldvorming over 'de jeugd van tegenwoordig' verklaart wellicht alweer ten dele de verschillen in vraagstelling tussen de onderzoeken van 1964 resp. 1980 wanneer gepeild wordt naar de toekomstige aspiraties van de ondervraagden op het vlak van gezin en relaties. Anno 1964 zijn huwelijk en gezinsvorming blijkbaar nog zo vanzelfsprekend dat niet naar mogelijke alternatieven wordt gevraagd. In de Le Soir-enquête worden bij de vraag 'comptez-vous un jour vous marier?' daarentegen wel expliciet andere mogelijkheden vermeld. Voor de meerderheid van de onderzoekspopulatie is het huwelijk ofwel een realiteit (12,8%), ofwel een vaststaand toekomstgegeven (44,9%), ofwel een serieus overwogen optie (27,8%). Slechts 7,8% van de respondenten kiest voor 'ongehuwd samenwonen', terwijl 1,1% alleen door het leven wenst te gaan. Het huwelijk blijft dus ook in 1980 'de eerste keuze' van de meeste ondervraagden. Het belangrijkste verschil tussen de onderzoeken van 1964 en 1980 betreft dan ook minder het huwelijksideaal dan wel de concrete inrichting van het eigen gezin. Men name op het vlak van de vrouwenarbeid is er een duidelijke evolutie waar te nemen in de richting van een grotere erkenning van permanente arbeid door de vrouwelijke partner. Toch betonen jongens zich ook in 1980 nog bevestigend meer terughoudend tegenover deze mogelijkheid

dan meisjes. Van de mannelijke respondenten vindt 54,0% dat de partner een baan moet hebben, terwijl 21,2% expliciet de tegengestelde mening is toegedaan. Deze cijfers contrasteren enigszins met de opinies van de vrouwelijke respondenten: 75,8% van de ondervraagde meisjes wil een beroep uitoefenen. De professionele emancipatie van de vrouw geniet kortom wel een sterkere erkenning onder de jongste 'generaties', maar de mannelijke jongeren hebben het er moeilijker mee dan hun (toekomstige) vrouwelijke partners.

3.4. In de persoonlijke betekenis die de na-oorlogse jongeren aan arbeid (3.2.) en primaire relaties (3.3.) toekennen bestaat er, afgaande althans op de antwoorden van de in 1964 resp. in 1980 ondervraagde populaties, een grote continuïteit: de privé-sfeer wordt in beide enquêtes aanzienlijk hoger gewaardeerd dan de publieke (arbeids)sfeer. Van de in 1964 bevraagde jongeren verwacht 70% geluk in 'le foyer' te vinden. Arbeid is daarentegen 'slechts' voor 20% van de respondenten de voornaamste bron van toekomstig geluk (28% van de jongens en 11% van de meisjes citeert het werk als eerste keuze). In de Le Soir-enquête zijn geluk (31,7%), liefde (28,4%) en vriendschap (13,2%) de waarden die de respondenten persoonlijk het belangrijkste vinden; arbeid wordt slechts door 3,2% van de ondervraagden het hoogst aangeslagen. Overigens blijken ook in deze enquête uitgesproken verschillen tussen jongens en meisjes te bestaan die, net als in 1964, aansluiten bij de traditionele rolpatronen. De genoemde 'sentimentele waarden', m.n. geluk en liefde, worden door de vrouwelijke geïnterviewden beduidend hoger gewaardeerd dan door de respondenten van het mannelijk geslacht.

Op basis van de cijfers kan men, met C. Maroy, van een grote continuïteit tussen beide onderzoeksgroepen gewagen: "Wat onveranderd lijkt te blijven doorheen de opeenvolgende generaties, is het belang van het affectieve leven, van de privé-sfeer van het bestaan (in vergelijking met de publieke sfeer, de arbeidssfeer voorop)" (Maroy, 1982: 25). Met dezelfde onderzoeker kan men zich evenwel ook afvragen of deze continuïteit niet een moge-

lijke discontinuïteit op een dieperliggend niveau verbergt. De concrete betekenis(sen) die jongeren aan primaire relaties hechten, kan immers mettertijd ingrijpend gewijzigd zijn. Zo suggereren de onderzoekers van het U.N.I.S.O.P. (Nicole Delruelle, Camille Javeau, Josette Dawance en René Patteson) in hun nawoord bij de *Le Soir*-enquête dat de betekenis van het huwelijk tijdens de afgelopen decennia grondig veranderd is: "(Het) gezin verkrijgt een nieuwe betekenis. De basis ervan is niet langer verbonden met ethische waarden betreffende plicht en sociale identiteit. De waardering ervan is niet langer onverzoenbaar met het zoeken van genot, integendeel: het zich hechten aan de institutie gezin gaat hand in hand met een fundamenteel hedonisme, met de weigering van verplichtingen op het vlak van het privé-leven" (*Le Soir*, 1980: 258). Deze diagnose sluit aan bij de door meerdere sociologen vastgestelde naoorlogse trend in de richting van een grotere individualisering (vgl. Beck, 1986: 115-248; Laermans, 1989c), waardoor het huwelijk in toenemende mate van een 'marriage institution' in een 'marriage association' veranderde (Roussel, 1984).

3.5. De hoge waardering voor de privé-sfeer uit zich behalve in de relatief lage belangrijkheid van de arbeid als 'existentiële waarde' ook in een hoge graad van onverschilligheid tegenover een andere publieke sfeer, m.n. de geïnstitutionaliseerde politiek. Zowel de in 1964 ondervraagde jongeren als de in 1980 geïnterviewde respondenten tonen weinig tot geen interesse voor het gangbare politieke bedrijf. "Dans l'ensemble, les jeunes ne se préoccupent que très peu de politique, et les femmes encore moins que les hommes (66% contre 41% ne discutant jamais ou discutant occasionnellement du politique)", zo concluderen D'Hoogh en Mayer (1964: 64). Goed vijftien jaar later komen de U.N.I.S.O.P.-onderzoekers tot eenzelfde besluit: "Un cri du coeur domine: la politique belge indiffère" (*Le Soir*, 1980: 75). Van de in 1980 ondervraagden staat niet alleen 32,2% volstrekt onverschillig tegenover de Belgische politiek, 17,9% vindt het nationale politieke leven zelfs ronduit belachelijk terwijl 9,5% het vervelend acht.

Waar de enquête van 1964 evenwel enkel peilt naar de betrokkenheid van de ondervraagde jongeren op de als legitiem erkende, dus de geïnstitutionaliseerde vormen van politiek, daar bevat het onderzoek van 1980 ook vragen naar minder traditionele politieke thema's. Wellicht is de opkomst van de zgn. nieuwe sociale bewegingen en vooral van de 'groene partijen' niet vreemd aan het recente bevragen van 'de jeugd van nu' over kwesties als ecologisme en het verdedigen van de consumentenbelangen. De antwoorden op deze 'nieuwe vragen' reveleren dat de afkeer voor de geïnstitutionaliseerde politiek gepaard gaat met een relatief grote positieve ingesteldheid tegenover de minder traditionele politieke thema's. Zo staat 50,4% van de in 1980 ondervraagde jongeren positief tegenover groepen die opkomen voor de bescherming van het milieu; 43,6% neemt eenzelfde houding aan tegenover verenigingen die de belangen van de consumenten waarnemen. Deze cijfers verkrijgen pas enig reliëf wanneer men ze afzet tegen de voor- en afkeuren betreffende de zgn. traditionele partijen: geen enkele daarvan kan rekenen op meer dan 15% van de sympathie van de respondenten. De cijfers inzake de bereidheid tot betogen bevestigen de gesignaleerde tendens. Terwijl 40,9% de straat wil opgaan om de werkgelegenheid te verdedigen, is 59,1% bereid deel te nemen aan een betoging ter bescherming van de mensenrechten; 57,1% resp. 55,8% van de geïnterviewden wil zo nodig betogen voor de vrede resp. het beschermen van het milieu. Kortom, er bestaat een duidelijke 'politieke gespletenheid' bij een meerderheid van de in 1980 ondervraagde jongeren: afkeer en onverschilligheid voor 'de gevestigde politiek' gaan hand in hand met een positieve houding tegenover nieuwe politieke thema's als vrede en milieu. "Peut-on encore parler alors de dépolitisation parmi les jeunes, ou vaudrait-il mieux parler de nouvelles formes d'implication et d'engagement politique?", zo vraagt C. Maroy zich dan ook niet zonder reden af naar aanleiding van de zoëven gememoreerde onderzoeksresultaten (Maroy, 1982: 34).

3.6. Zoals hierboven reeds meermaals werd opgemerkt, zijn de geconstateerde verschillen tussen de antwoorden

van de in 1964 ondervraagde jongeren en die van 'de jeugd van 1980' deels te wijten aan door 'beelden van jeugd' geïnspireerde verschillen in vraagstelling. Waar in 1964 de vragen betreffende arbeid, huwelijk en politieke interesse nog allen van de legitieme of geïnstitutionaliseerde voorstellingen omtrent deze onderwerpen uitgaan, daar peilt de Le Soir-enquête van 1980 expliciet naar mogelijks 'illegitieme' houdingen en gedragingen (type-voorbeelden: de vragen inzake ongehuwd samenwonen en druggebruik). Voor een goed deel houdt deze veranderde 'nieuwsgierigheid' verband met concrete vormen van 'morele verontrusting' over 'de jeugd van tegenwoordig' (als bijv. het reeds vermelde debat over de (vermeende) 'werkallergie' van de huidige jeugd). Het lijkt echter niet al te ver gezocht, zo dunkt mij, de gewijzigde belangstelling in het algemeen toe te schrijven aan het sinds het einde van de jaren zestig gangbare beeld van 'de revolterende jeugd'. Met de studentencontestatie, gesymboliseerd door de uitdrukking 'mei '68', en de opkomst van de zgn. tegencultuur, kreeg De Jeugd in de media en in populair-wetenschappelijke geschriften (als bijv. die van T. Rozsak en C. Reich) een aureool van rebellie en opstandigheid toegemeten (vgl. Frith, 1987: 30-32 en Brake, 1980: 92-114). Deze voorstelling schraagt niet alleen een aantal meer concrete representaties van de arbeids- of de sexuele ethiek van 'de jongeren van tegenwoordig', ze fundeert ook het beeld van de jeugd als een sociale groepering waarin zekere 'illegitieme' houdingen en gedragingen sterker zijn verbreid dan binnen andere bevolkingslagen. De invloed van het sinds het einde van de jaren zestig levende beeld van De Jeugd toont zich overigens niet alleen in de verschillende vraagstelling tussen de besproken onderzoeken, maar ook en vooral in de journalistieke reportages en commentaren die de Le Soir-enquête begeleidden.

Uiteraard is de zonet geschetste beeldvorming niet uitsluitend een mythische constructie of een ideologie. Ze vindt wel degelijk een zekere verankering in de waarneembare werkelijkheid. Naast het jeugdprotest van de jaren zestig legitimeren o.m. de vooral door jongeren

bemande 'nieuwe sociale bewegingen' het genoemde beeld. Bovendien zijn er meerdere onderzoeken te noemen over o.m. het voorhuwelijks sexueel gedrag die een aantal populaire voorstellingen over de veranderingen in 'het samen jong zijn' empirisch bevestigen (vgl. de bijdrage van A. Geeraert aan dit thema-nummer). Mythisch wordt het beeld van 'de rebellerende jeugd' slechts wanneer het wordt gegeneraliseerd en genaturaliseerd, dus wanneer aan De Jeugd als zodanig een 'essentiële' of 'natuurlijke' opstandigheid wordt toegeschreven (vgl. Barthes, 1981: 193-247 over 'Le mythe, aujourd'hui').

4. Generaties binnen de naoorlogse Belgische jeugd (II): van materialisme naar postmaterialisme.

4.1. De hierboven besproken onderzoeksresultaten uit 1964 en 1980 wijzen op een grote continuïteit tussen de ondervraagde populaties. Voor zover er toch verschillen werden vastgesteld, hangen deze eerder samen met verschillen in vraagstelling, die zelf weer verwijzen naar een zekere beeldvorming omtrent 'de jeugd van tegenwoordig'. Deze bevindingen doen uiteraard de nodige vragen rijzen bij de generatie-theorie. Toch mag de laatste zich de afgelopen jaren verheugen in een toenemende belangstelling dank zij het werk van de Amerikaanse politoloog R. Inglehart (1977 en 1989). Volgens hem zou er binnen de naoorlogse jeugd een duidelijke evolutie zijn te onderkennen in de richting van een almaar sterker uitgesproken postmaterialistisch waardenpatroon binnen de opeenvolgende leeftijdscohortes.

Het onderscheid tussen een materialistische resp. een postmaterialistische ingesteldheid valt grosso modo samen met een hoge waardering voor de bevrediging van fysiologische behoeften (verlangen naar fysieke en materiële zekerheid) resp. van sociale en op zelfrealisering gerichte noden (behoefte aan zelfrespect en intellectuele c.q. esthetische ontplooiing). In navolging van de humanistische psycholoog A. Maslow gaat Inglehart er vanuit dat er een zekere hiërarchie bestaat in de bevrediging van de verschillende menselijke behoeften: pas

wanneer de materiële noden gelenigd zijn, laten zich de met de postmaterialistische waarden samenhangende behoeften gevoelen. Kwalitatieve noden komen kortom pas aan de orde na de vervulling van de meer 'kwantitatieve behoeften', welzijnsnoden duiken pas op in tijden van welvaart. Rekening houdende met de algemene welvaartsstijging tijdens de naoorlogse periode, ligt de sociologisch relevante conclusie voor de hand dat in de na WOII geboren leeftijdscohortes gemiddeld almaar meer postmaterialisten zijn te vinden, althans voor zover ze voor de economische crisis van het midden van de jaren zeventig opgroeiden (vgl. Laermans, 1987a voor mogelijke verschuivingen in de huidige crisisperiode). Het is dit gemeenschappelijk 'waardenlot' van de diverse naoorlogse leeftijdscohortes dat volgens Inglehart toelaat van onderscheiden generaties te spreken. Via de hiërarchische behoeftentheorie van Maslow weet Inglehart dus de kernidee van Mannheims generatie-theorie te actualiseren, nl. de gedachte dat verschillen in levensvoorwaarden tijdens de primaire socialisatie zich in culturele of waardenverschillen neerslaan. Ook het tweede cruciale postulaat uit Mannheims artikel 'Das Problem der Generationen' wordt door Inglehart onderschreven: de vroegste ervaringen resulteren in de vorming van een vrij stabiele materialistische c.q. postmaterialistische habitus of dispositie. Samengevat berust Ingleharts theorie dus op twee basishypothesen:

"(1) een schaarste-hypothese: de (waarden)prioriteiten van een individu weerspiegelen iemands socio-economisch milieu, zodat men de grootste subjectieve waarde hecht aan die dingen die relatief schaars zijn;

(2) een socialisatie-hypothese: voor het overgrote deel weerspiegelen iemands basiswaarden de voorwaarden die domineerden tijdens de periode voorafgaande aan het jongvolwassen zijn.

Te samen genomen volgt uit deze twee hypothesen dat, als resultaat van de historisch ongekende welvaart en de afwezigheid van oorlog in de Westerse landen sinds 1945, de jongere geboortecohortes minder nadruk leggen op eco-

nomische en fysieke zekerheid dan de oudere groepen, die in veel hogere mate economische onzekerheid hebben ervaren. Omgekeerd kennen de jongere leeftijdscohorten een hogere prioriteit toe aan niet-materiële noden, zoals het gemeenschapsgevoelen en de kwaliteit van het leven" (Inglehart, 1989: 1/31; vgl. de quasi-analoge formulering in Inglehart, 1985: 496).

De schaarste-hypothese verklaart niet alleen de verschillen in (post)materialistische ingesteldheid tussen de diverse generaties, maar ook de periodieke schommelingen binnen elke generatie afzonderlijk. In tijden van materiële onzekerheid (oorlog, economische crisis,...) zullen namelijk zowel materialisten als postmaterialisten gezien de geponeerde behoeftenhiërarchie (tijdelijk) meer belang aan de bevrediging van strikt-materiële noden hechten. Kortom, "uit de schaarste-hypothese volgen korte termijnveranderingen of periode-effecten: periodes van economische en fysieke zekerheid leiden tot postmaterialistische (waarden)prioriteiten; periodes van onzekerheid resulteren in materialisme" (Inglehart, 1985: 496). Overeenkomstig de socialisatie-hypothese mag men echter verwachten dat deze periode-effecten niets afdoen aan de globale waardenverschillen tussen de diverse generaties.

4.2. Om de aanwezigheid van een materialistische resp. een postmaterialistische habitus vast te stellen, heeft Inglehart twee meetinstrumenten ontworpen. Het eerste omvat twaalf items, het tweede bestaat uit slechts vier uitspraken. Hoewel de twaalf item-batterij uiteraard een meer verfijnde en dus betrouwbaarder meting mogelijk maakt, steunt Inglehart bij de empirische toetsing van zijn theorie vooral op de eenvoudigere materialisme/postmaterialisme-schaal. De vier item-batterij kon namelijk juist omwille van haar relatieve oncomplexiteit gemakkelijk in de regelmatig herhaalde Eurobarometerpeilingen worden ingebouwd. Sinds dit in 1970 ook effectief gebeurde, kan bij wijze van spreken het 'waardenlot' van de verschillende leeftijdscohortes op de voet worden gevolgd. De aldus samengestelde tijdsreeksen vormen dan ook een belangrijke gegevensbank. In de eenvou-

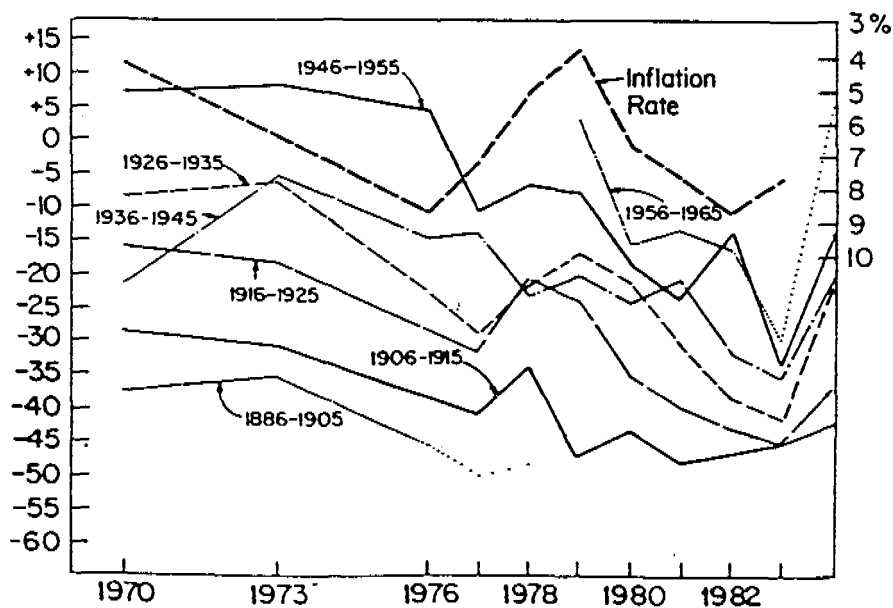
dige vier item-schaal indiceert een keuze voor de uitspraken 'ordehandhaving in het land' en 'de stijgende levensduurte bestrijden' een materialistische ingesteldheid. De items 'mensen meer inspraak geven in overheidsbeslissingen' en 'vrijheid van spreken vrijwaren' operationaliseren daarentegen de postmaterialistische waarden.

De middels de beknopte Eurobarometer-enquêtes verzamelde gegevens bevestigen in regel de (sub)hypothesen die uit Ingleharts theorie voortvloeien. Vormt men tienjarige leeftijdscohortes, dan blijkt in alle belangrijke West-Europese landen het gemiddeld aantal postmaterialisten telkens hoger te liggen in de opeenvolgende cohorten: de cohorte 1956-65 telt meer postmaterialisten dan de groep van de tussen 1946 en 1955 geboren, die op haar beurt in globo weer meer postmaterialistisch is dan de cohorten 1936-1945 en 1926-1935. Zowel de schaarste- als de socialisatie-hypothese worden door de gegevens ondersteund. Enerzijds daalt de aantrekkingskracht van de postmaterialistische waarden in tijden van economische onzekerheid (conjuncturele of periode-effecten), anderzijds blijven ook dan uitgesproken verschillen tussen de diverse cohorten bestaan (structurele of generatie-effecten) (vgl. de gegevens in Inglehart, 1985 en 1989).

4.3. Dat de opkomst van het postmaterialistisch ethos ook in België de naoorlogse leeftijdscohorten in opeenvolgende generaties verdeelt, valt af te lezen aan figuur 1 (ontleend aan Inglehart, 1985: 521). Deze grafiek vat de Belgische resultaten van de Eurobarometer-peilingen uit de periode 1970-1984 samen. De diverse lijnen geven voor elk tijdstip per cohorte het percentage postmaterialisten minus het percentage materialisten. Hoe hoger met andere woorden een lijn, hoe hoger het aantal postmaterialisten in de overeenstemmende leeftijdscohort. Economische (on)zekerheid is in de grafiek door de 'inflation rate'-lijn geïndiceerd. Omdat in de grafische voorstelling van de twee variabelen een zekere symmetrie werd betracht, geeft de inflatie-lijn de feitelijke inflatie-voeten, berekend op basis van de prijsindex, als het ware invers weer: stijgende prijzen worden door een

dalende inflatie-lijn weergegeven. Zo wordt onmiddellijk duidelijk dat de (post)materialisme-lijnen de inflatie-lijnen volgen, wat de uit de schaarste-hypothese afgeleide stelling omtrent het voorkomen van intra-generationale periode-effecten bevestigt. De door de socialisatie-hypothese voorspelde inter-generationale verschillen blijven echter grosso modo gehandhaafd, althans tussen de naoorlogse leeftijdscohortes. Met uitzondering van het jaar 1982 ligt het percentage postmaterialisten in de cohorte 1956-1965 steeds hoger dan in de groep van de tussen 1946 en 1955 geboren respondenten.

Figuur 1: Waardenprioriteiten (percentage post-materialisten minus percentage materialisten) van de Belgen volgens leeftijdscohortes in de periode 1970-1984 (inflatie gemeten als de stijging van de index der consumptieprijzen over het voorbije jaar).

**5. Veranderingen in de vrijetijdsbesteding van jongeren:
individualisering en commodificatie.**

5.1. In journalistieke en sociaal-wetenschappelijke beschouwingen wordt, zoals hierboven reeds werd opgemerkt (zie 1.3.), vaak gesteld dat het naoorlogse jeugdland- schap in toenemende mate in de greep van de commerciële jongerenindustrie is geraakt. Eén van de gevolgen daar- van, zo heet het, is de verdwijning van de vroegere, op nationale of lokale culturen geënte vormen van jeugdlev- en: de verschillende jeugdculturen maken plaats voor een homogene jeugdige massacultuur. Het beschikbare on- derzoeksmateriaal laat zoals gezegd (zie 1.4.) niet toe de (hypo)these van de toenemende 'massaficatie' c.q. 'commodificatie' (zie verder) van de jeugdige vrije- tijdsbesteding rigoureus te onderzoeken. Het is daaren- tegen wel mogelijk enkele tendensen in de vrijetijdsbe- steding van de Vlaamse jongeren tijdens de periode 1957- 1983 te schetsen. Of het jeugdige vrijetijdsleven inder- daad verder is 'vercommercialiseerd', zal aan het einde van deze paragraaf nog blijken. De uitdrukking 'Vlaamse jongeren' staat in dit verband voor jongens en meisjes tussen 13 en 24 jaar oud (1957) resp. 15-24-jarigen (1983). Alle hierna vermelde trends dienen overigens met de nodige omzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Ener- zijds is de enquête van 1957 over de vrijetijdsbesteding bij de Vlaamse jeugd niet altijd even betrouwbaar op het punt van representativiteit, anderzijds heb ik soms her- berekeningen uitgevoerd op een aantal tabellen uit beide onderzoeken zonder over de oorspronkelijke databanken te kunnen beschikken.

Het meest in het oog springende verschil tussen de en- quêtes van 1957 resp. 1983 betreft de plaats van de zgn. massamedia in de jeugdige vrijetijdsbesteding. Anders dan in 1983 werd in 1957 gewoonweg niet gevraagd naar het al dan niet bezitten c.q. gebruiken van een casset- te-recorder, een platenspeler of een tv-toestel. Deze omissie houdt uiteraard verband met de lagere levens- standaard in 1957 enerzijds en met de toenmalige rela- tieve onbekendheid van het tv-medium anderzijds. De

doorbraak van het televisie-kijken situeert zich immers in de eerste helft van de jaren zestig. Waar einde 1958 in België 223.168 tv-toestellen werden geteld, daar bedroeg het aantal officieel geregistreerde toestellen per 31.12.1960 bijna 618.000. Tijdens het daarop volgende decennium zou dit cijfer almaar verder toenemen. Het aantal Belgische tv-toestellen steeg van 1.017.503 (1962) over 1.375.142 (1964) naar 1.659.955 (1966). In 1970 werd de kaap van de twee miljoen overschreden. Het is dus weinig verwonderlijk dat van de in 1983 ondervraagde 15-24-jarigen 98,5% zegt te beschikken over een tv-toestel. Terwijl het bezit van een tv-toestel echter over alle leeftijdsklassen gelijkelijk verspreid is, blijken platenspelers en cassetterecorders overwegend jeugdige media te zijn. "Het bezit van een platenspeler is erg leeftijdsgebonden, en neemt af naarmate de respondenten ouder zijn. De sterk(st)e daling manifesteert zich na de leeftijd van 45 jaar. De leeftijdsgroep onder de 40 jaar beschikt bijna tweemaal zoveel over een platenspeler als de ouderen tussen de 60 en de 64 jaar. (...) Ook het bezit van een cassetterecorder neemt af naargelang van de leeftijd. Onder de twintig jaar heeft nagenoeg 80% een cassetterecorder in huis, tussen de 40 en de 45 jaar geldt dat nog voor twee derden, en boven de 60 jaar is dat nog voor één derde het geval" (Naeyaert en Claeys, 1984: 41).

De geciteerde cijfers wijzen enerzijds op het toenemend belang van het tv-kijken in de vrijetijdsbesteding van zowel jongeren als ouderen en anderzijds op de specifieke betekenis van (pop- en rock)muziek voor jeugdigen en jong-volwassenen. De tieners en twens van de jaren vijftig waren trouwens evenmin van muziek verstoken. In 1957 zegde 78,4% van de ondervraagde 13-24-jarigen regelmatig naar de radio te luisteren; het beluisteren van 'volkse muziek' (?) nam daarbij de eerste plaats in. Ook de beeldcultuur, in de vorm van films, was de jeugd van de jaren vijftig niet onbekend. Een vergelijking van het aantal jeugdige bioscoopbezoekers in 1957 resp. 1983 leert zelfs dat althans onder de jongeren het tv-toestel het filmscherm niet volledig heeft verdrongen. Waar in

1957 71,8% van de respondenten regelmatig de bioscoop aandoet, daar gaan in 1983 nog steeds 67,3% van de geïnterviewde 15-24-jarigen soms naar de film. Hoewel deze cijfers misschien belangrijke verschillen in regelmaat en frequentie verbergen, kan men in het licht van de algemene naoorlogse evolutie van het bioscoopbezoek toch besluiten dat het filmpubliek mettertijd in sterke mate verjongd is. Vanaf het begin van de jaren vijftig daalde het aantal bioscoopbezoekers immers voortdurend; de veralgemeende intrede van de televisie omstreeks 1960 versterkte uiteraard de neerwaardse trend (Stallaerts, 1988). Daar deze algemene evolutie zich blijkbaar niet heeft doorgezet onder de Vlaamse jongeren, ligt de conclusie voor de hand dat de bioscoop, net als de (pop- en rock)muziek, in hoge mate een jeugdige medium is (geworden). De cijfers over het cinema-bezoek in Vlaanderen anno 1983 bevestigen dit besluit: "Het bioscoopbezoek neemt sterk af naarmate men ouder wordt. Bijna drie vierden van de jongeren onder de 20 jaar gaan wel eens en meer dan 60% van de jonge twintigers. Tussen de 25 en de 35 jaar gaat 45% nog wel eens een film bekijken in de bioscoop, maar oudere dertigers en jonge veertigers doen dat nog slechts in 30% der gevallen. Boven de 45 jaar gaat men nog amper in 11% der gevallen" (Naeyaert en Claeys, 1984: 182). Een mogelijke verklaring voor het blijvende succes van de bioscoop onder de jongeren is het vrijheidsmotief: anders dan het tv-kijken onttrekt het bioscoopbezoek zich in hoge mate aan de controle door de ouders.

5.2. Anders dan pessimistische cultuurcritici vaak be-
weren heeft de opkomst van het tv-kijken niet meteen
alle andere (jeugdige) ontspanningsvormen gemarginali-
seerd. De cijfers betreffende de plaats van de lectuur
(1957: 72% der ondervraagden leest af en toe een boek,
tegenover 65,8% in 1983), het musiceren (1957: 25,3%;
1983: 24,4%) en het bezoek van muziekconcerten (1957:
19%; 1983: 23,0%) in de vrijetijdsbesteding, laten geen
grote veranderingen zien. Het aantal jongeren dat actief
aan sport doet, ligt in 1983 zelfs beduidend hoger dan
in 1957 (54,5% resp. 35,3%). Hetzelfde geldt voor de be-

oefening van hobbies. In 1957 bekennt haast 60% van de ondervraagden zich tot een of andere 'liefhebberij', anno 1983 is dit cijfer tot 73,5% gestegen. Sterk gedaald is daarentegen, met uitzondering van het kaartspel, de deelname aan de zgn. gezelschapsspelen, vooral dan in huiselijke kring. Allicht is de intrede van het televisie-medium hieraan niet vreemd.

In het licht van de hierboven (zie 1.3) vermelde motieven betreffende het opstarten van het jeugdonderzoek in Vlaanderen, verdienen de cijfers over de evolutie van de deelname aan het verenigingsleven door jongeren een aparte beschouwing. Anno 1957 was 27,0% van de ondervraagde 13-24-jarigen lid van een jeugdbeweging, terwijl 25,1% was aangesloten bij andere organisaties (sportclubs, hobby-verenigingen, e.d.). Goed vijfentwintig jaar later bedraagt het percentage respondenten (15-24-jarigen) dat bij een of andere vereniging is aangesloten niet minder dan 47,9%. In 1983 is dus bijna één op twee jongeren tijdens de vrije tijd lid van een bepaalde organisatie, wat haast een verdubbeling betekent in vergelijking met 1957.

Op het eerste gezicht lijken de aangehaalde cijfers de allerwegen drukbesproken 'crisis van het verenigingsleven' te weerspreken; ze staan trouwens ook haaks op de evolutie van de ledencijfers van de belangrijkste Vlaamse katholieke jeugd- en jongerenbewegingen tijdens de afgelopen decennia (vgl. de grafiek in Vos, 1987: 11). Het is echter zaak de verschillende soorten van organisaties duidelijk van elkaar te onderscheiden. Het hoge cijfer in het onderzoek van 1983 slaat namelijk niet op het lidmaatschap van de meer traditionele jeugdbewegingen en -verenigingen. Daarvan is in 1983 16,3% van de 15-19-jarigen en 6,9% van de 20-24-jarigen lid. De deelname aan het jeugdclub-leven vertoont eenzelfde tendens: de participatiecijfers liggen binnen de groep der 15-19-jarigen beduidend hoger dan in de categorie der 20-24-jarigen (10,9% resp. 3,5%). Enerzijds is dus het lidmaatschap van de meer klassieke, vaak ook verzuilde jeugdverenigingen mettertijd sterk gedaald, anderzijds blijkt anno 1983 de actie-radius van zowel de traditio-

nele jeugdverenigingen als van het zgn. open jeugdwerk (de jeugdclubs) zich voornamelijk tot de 15-19-jarigen (en jonger?) te beperken. Sportclubs kunnen daarentegen op een relatief grote aanhang onder 15-19-jarigen én 20-24-jarigen rekenen (de participatiecijfers bedragen in 1983 31,0% resp. 25,7%). Meer algemeen geldt dat jongeren begin de jaren tachtig beduidend minder participeren in verenigingen die een alomvattend engagement vragen dan in 'single issue'-organisaties. Terwijl het eerste soort van verenigingen, waarvoor de jeugdbeweging model kan staan, zich als een 'derde opvoedingsmilieu' naast gezin en school profileert, claimt het tweede soort van organisaties géén (identiteits)vormende functies noch wil het actief tussenkomen in de structurering van de hele vrije tijd van de aangesloten jongeren.

5.3. De grotere aantrekkingskracht van de 'gespecialiseerde' (jongeren)organisaties is géén nieuw 'sociaal feit'. Een door W. Faché geleid onderzoek uit 1974 bij Vlaamse 14-22-jarigen uit grote en middelgrote steden leert eveneens dat "jeugdigen het meest participeren in verenigingen die een accent leggen op één bepaalde activiteit - bijvoorbeeld sport, kunst, techniek - die berust op aan te leren vaardigheden of kennis. Zo participeren 30% van de jeugdigen in sportclubs, 21% in muzikale verenigingen en 23% in diverse andere gespecialiseerde clubs voor techniek, natuurstudie, enz. In jeugd- en jongerenbewegingen participeren slechts 13% van de 14 à 22-jarige stadsjongeren. (...) Samenvattend kunnen we zeggen dat de verenigingen die zich hoofdzakelijk richten op één bepaalde activiteit een groter aandeel van de 14 à 22-jarigen bereiken en hen ook exclusiever 'binden' (...) Jeugdigen zien verenigingen duidelijk als toegangen tot bepaalde activiteitsmogelijkheden" (Faché, 1987: 92-93).

De gesignaleerde tendens wijst erop dat de naoorlogse trend in de richting van een grotere individualisering (zie 3.4.) zich ook in de jeugdige deelname aan het verenigingsleven heeft doorgezet. Op dit domein heeft zich een analoge evolutie voorgedaan als in de participatie van de volwassenen aan de zgn. zuilorganisaties

(vgl. Billiet en Huyse, 1984; Huyse, 1987). Zowel de jeugdige als de volwassen leden veranderden in cliënten die autonoom bepalen hoe, wanneer en met wie ze hun vrije tijd zullen doorbrengen (vgl. Laermans, 1989c). In de wereld der volwassenenorganisaties leidde deze transformatie, met uitzondering van het sociaal-cultureel werk, niet meteen tot een grondige herschikking van het organisatorisch landschap. Men bleef grosso modo lid van hetzelfde soort van (zuil)organisaties, zij het op een andere wijze dan voorheen. Kortom, niet het lidmaatschap als zodanig maar veeleer de ermee samenhangende binding veranderde van karakter. Het individualiseringsproces mondde daarentegen binnen jeugdland uit in een wijziging van de kwantitatieve krachtsverhoudingen tussen de diverse soorten van organisaties: het traditionele jeugdwerk verloor leden, de 'single issue'-organisaties wonnen cliënten.

5.4. Wanneer gesproken wordt over 'de vercommercialisering van het samen jong-zijn' (cfr. supra), dan doelt men meestal op de toenemende invloed van overeenkomstig kapitalistische marktimperatieven geproduceerde waren op de uiterlijkheid en de ontspanning van jongeren. Volgens deze visie zouden enerzijds kleding, haardracht e.a. vormen van jeugdig vertoon en anderzijds de vrijetijdsbesteding van jongeren mettertijd meer bepaald zijn geworden door 'de markt van jeugd en geluk'. Vertaald in marxistisch-sociologische termen houdt deze stelling in dat met inheemse tradities verbonden gebruikswaarden gemarginaliseerd worden door voor de markt - en dus met het oog op winst - geproduceerde ruilwaarden (Marx, 1977: 1-40); vgl. Bordreuil, 1981; Slater, 1987; Laermans, 1987c; Goldman, 1987). In de Anglo-amerikaanse literatuur gewaagt men daarom vaak van 'de commodificatie van de vrijetijdsbesteding': op nationale of lokale culturen geënte vormen van spel en ontspanning (knikkeren, balspelen, etc.) maken plaats voor vrijetijdswaaren of 'leisure-commodities' (vgl. Clarke en Critcher, 1985). De commodificatie van het jeugdleven wordt overigens vaak verward met een tweede trend die in veler ogen de naoorlogse vrijetijdsbesteding kenmerkt, m.n. het over-

heersend worden van de passieve ontspanning op de actieve vormen van recreatie. Hoewel er tussen beide tendensen inderdaad een zeker verband bestaat, is het onmiddellijk duidelijk dat ze elkaar niet wederzijds impliceren. Zo kan de belangrijkste wijziging in het vrijetijdsbestedingspatroon sinds het einde van de jaren vijftig, het televisie-kijken, wel als een schoolvoorbeeld van passieve ontspanning gelden, doch met commodificatie heeft dit, de aanschaf van een tv-toestel daargelaten, niet meteen te maken.

Uit de hierboven geciteerde cijfers betreffende de vrijetijdsbesteding van de jongeren in 1957 resp. 1983 kan men, zo dunkt mij, niet zonder meer besluiten dat het jeugdleven almaar meer in het teken van de consumptie van vrijetijdswaaren of 'leisure commodities' is komen te staan. Alleen de toegenomen consumptie van muzikale waaren, i.c. van platenspelers, cassette-recorders en - vooral - fonoplaten, ondersteunt de (hypo)these van de toenemende commodificatie op een ondubbelzinnige wijze. Daarnaast kan de gestegen sportbeoefening een verhoogde aanschaf van ruilwaarden met zich brengen in de vorm van de aankoop van allerhande sportuitrusting. Hobbies kunnen in deze zin eveneens tot een stijgende commodificatie van de vrijetijdsbesteding leiden. Eenzelfde liefhebberij (bijv. knutselen of tuinieren) kan immers mettertijd een meer gecommodificeerd karakter verkrijgen omwille van de toenemende rol van allerhande instrumenten en 'randapparatuur' (vgl. de opmerking van Slater, 1987: 478: "Marketing en advertenties zijn wijzen van theoretiseren en interveniëren in sociale praktijken, waarbij deze worden geherdefinieerd in termen van optimale consumptie van specifieke waaren"). Het beschikbare onderzoeksmateriaal laat echter niet toe over zulke processen van 'secundaire commodificatie' eensluidende uitspraken te doen. De cijfers in de onderzoeken van 1957 resp. 1983 betreffende de zgn. commerciële ontspanningsvormen, wijzen daarentegen op het eerste gezicht op een toegenomen 'primaire commodificatie' van het sociale (uitgaans)leven van de jeugd. Met name het café- en dancingbezoek is sterk gestegen. In

1957 bezocht 43,6% van de ondervraagde 13-24-jarigen regelmatig een café; in 1983 bedroeg dit cijfer 83,6%. Anno 1957 ging 44% van de respondenten af en toe uit dansen; goed vijftientig jaar later stapte 75,8% van de geïnterviewde 15-24 jarigen soms een dancing binnen.

Of de aangehaalde cijfers inderdaad wijzen op een stijgende commodificatie van de vrijetijdsbesteding, valt nog te bezien. Dancing- en cafébezoek bezitten immers vaak een sociale betekenis (vgl. Godeiris, 1989). De loutere consumptie van muziek, alcohol, e.a. ruilwaarden ligt meestal in een bredere socio-culturele context ingebed waarbinnen de geconsumeerde goederen een specifieke sociale en/of persoonlijke gebruikswaarde verkrijgen (vgl. Laermans, 1986b en 1987c). Hetzelfde geldt wellicht ook voor de consumptie van de zoëven genoemde muzikale waren: hun (pasief) verbruik is in regel onlosmakelijk verknoopt met bepaalde vormen van persoonlijk of sociaal (actief) gebruik (vgl. Frith, 1984: 271-296). Jongeren kopen kortom niet enkel bepaalde waren noch consumeren ze slechts zekere ontspanningsvormen; in beide gevallen is het zaak oog te hebben voor de concrete, met bepaalde gebruiksvormen verbonden betekenissen die eraan toegekend worden, dus voor de actieve, vaak sociaal gestructureerde toeëigening van deze plaat of gene café-ruimte. "Op het meest elementaire niveau", aldus D. Slater, "wordt juist dit bedoeld met het woord 'behoefte': een materiële hulpbron ('resource') - die een bepaalde culturele vorm aanneemt (bijv. de vorm van een ruilwaarde - RL) - wordt beschouwd als een integraal onderdeel van een sociale praktijk en daarom als essentieel voor de reproductie van de betreffende sociale relatie (vgl. de mogelijke samenhang tussen dancing- en café-bezoek, dus zgn. commerciële ontspanning enerzijds en het aanknopen of bevestigen van vriendschapsbanden anderzijds - RL; vgl. Godeiris, 1989) (...) Vanuit het standpunt van de sociale sector is het gebruik van goederen en diensten binnen een praktijk niet een functie van hun materieel karakter (...) maar van hun gedefinieerde noodzakelijkheid om specifieke sociale relaties te onderhouden. Doorheen de consumptie van waren bouwen

we een betekenisvol leven op en onderhouden we dat (...): goederen worden instrumenteel gebruikt om een leven te ondersteunen en zijn daarom een onderdeel van de structuren van het praktisch handelen" (Slater, 1987: 474-475; vgl. de Certeau, 1980). Kortom, zelfs indien de jeugdige vrijetijdsbesteding tijdens de afgelopen decennia een zekere empirisch bevestigde tendens in de richting van een stijgende commodificatie te zien geeft, dan zegt zulks nog niets over de wijze waarop jongeren zich de ruilwaarden in kwestie actief toeëigenen en aldus een bepaalde gebruikswaarde verlenen. Anders dan wel eens wordt gedacht, is commodificatie dus niet per definitie synoniem met de verdwijning van gebruikswaarden c.q. van nationale of lokale vormen van jeugdcultuur.

6. Jongens, meisjes en sociale klassen: de reproductie van de sociale- en de sexe-ongelijkheid binnen de naoorlogse jeugd.

6.1. Wanneer er vraagtekens kunnen geplaatst worden bij de commodificatie-thesis, dan a fortiori ook bij de 'massificatie'-these. De eerste stelling begrondt immers in regel de tweede: de stijgende economische impact van de jeugdindustrie (pop- en rockmuziek, commerciële ontspanningsvormen, e.d.) vertaalt zich sociologisch in de vorming van een quasi-homogene 'massajeugd'. Volgens deze visie zouden dus tijdens de naoorlogse periode al maar meer jongeren uit de diverse sociale klassen zijn gaan participeren aan de commerciële jongerencultuur, zodat de vroegere (klassen)verschillen in vrijetijdsbesteding mettertijd zouden zijn afgevlakt. Dit tamelijk populaire beeld van de evolutie binnen het naoorlogse jeugdlandschap wordt echter niet zonder meer bevestigd door het beschikbare onderzoeksmateriaal voor Vlaanderen en België. Vooreerst blijken er ook in de jaren tachtig nog steeds significante, met de sociale status van het oudergezin samenhangende verschillen binnen de jeugdige vrijetijdsbesteding te bestaan. In de tweede plaats zijn er meerdere aanduidingen dat de zgn. commerciële of massacultuur een sterkere aantrekkingskracht op jongeren uit de arbeidersklasse uitoefent dan op jeugdigen uit de

hogere sociale lagen. De 'massaficatie'-these negeert bovendien een derde belangrijke trend, m.n. de blijvende rol van het sexe-verschil in de structurering van het jeugdige vrijetijdsleven. Ditzelfde euvel kenmerkt ook de generatie-theorieën: het onderscheid tussen jongens en meisjes wordt door auteurs als Mannheim en Inglehart volstrekt veronachtzaamd. Inglehart heeft dan weer wél voldoende oog voor de door de aanhangers van de 'massaficatie'-stelling (ten onrechte) voor historisch achterhaald verklaarde klassenverschillen. Zo stelt hij, overigens geheel in de lijn van het door hem geponeerde verband tussen materiële zekerheid en het aanhangen van immateriële waarden, dat "binnen elke leeftijdsgroep degenen die afkomstig zijn uit welgestelde families er het sterkst toe neigen om postmaterialistische items te beklemtonen" (Inglehart, 1989: 2/9).

6.2. Eén van de meest markante uitkomsten van de vergelijking van de diverse, hierboven (zie 2.2.) opgesomde enquêtes onder 'de Vlaamse jeugd', is de voortdurende reproductie van "de klassieke terreinverdeling tussen de seksen in onze Westerse samenleving. De taken van de mannen liggen daarbij in principe in de openbaarheid - op de arbeidsmarkt, in de politiek -, die van de vrouwen in de privé-sfeer - de verzorging en het huishouden" (De Waal, 1989: 123; vgl. Delhaye en Laermans, 1989). De sexe-geladen scheiding tussen de private en de publieke sfeer toont zich vooreerst in de verschillende gerichtheid van meisjes resp. jongens op het gezin en de familie. Zo leert de reeds meermaals aangehaalde enquête *De vrijetijdsbesteding bij de Vlaamse Jeugd* uit 1957 dat beduidend meer vrouwelijke dan mannelijke 13-24-jarigen de familiale banden onderhouden (7,0% versus 68,2%). Het onderzoek van Cammaer uit 1963-64 onder Vlaamse 14- en 16-jarigen wijst uit dat de vrouwelijke respondenten in hogere mate hun ouders als ideaalbeeld zien dan de mannelijke ondervraagden (19,1% versus 12,8%). De resultaten van het wellicht belangrijkste, want methodologisch meest verfijnde Vlaamse jeugdonderzoek ten slotte, de enquête van J. Dhooghe uit 1980 onder 16-19-jarige schoolgangers, bevestigen de gerichtheid van 'het jonge

vrouwelijke geslacht' op de gezinssfeer. Meisjes helpen niet alleen meer in het huishouden, ze zijn ook meer dan jongens akkoord met hun ouders; bovendien zijn ze sterker begaan met hun toekomstig gezin (wat o.m. hun relatief grote spaarzin verklaart). "Het traditionele imago van de man en de vrouw manifesteert zich effectief", aldus Dhooghe. "Meer 'thuis', meer gericht op de studies, meer sentimenteel, meer gevoelig voor de mode, is het beeld van de meisjes tegenover dat van de jongens waarvan de activiteiten meer buitenshuis plaatsgrijpen: zij zijn meer sportief, meer gevoelig voor het avontuur en voor de techniek" (Dhooghe, 1980: 377-380).

De grotere 'sportiviteit' van 'het jonge mannelijke geslacht', die kan geïnterpreteerd worden als een uiting van de meer algemene oriëntatie van jongens en volwassen mannen op de publieke sfeer, bleek reeds uit de onderzoeken onder de Vlaamse jeugd van 1957 (13-24-jarigen) en 1959-60 (16-17-jarigen). In 1957 zegde 22,7% van de vrouwelijke respondenten en 49,2% van de mannelijke geïnterviewden regelmatig aan sport te doen. De twee jaar later genoteerde cijfers betreffende de actieve sportbeoefening wijzen in dezelfde richting: 17,8% van de jongens en 5,7% van de meisjes is lid van een sport- of turnvereniging (Gammer, 1962: 80). Goed twintig jaar later blijkt er weinig veranderd: 58,2% van de studerende 16-19-jarige Vlaamse jongens sport regelmatig, tegenover 39,1% van de ondervraagde meisjes (Dhooghe, 1980: 171). De gerichtheid van jongens resp. meisjes op de publieke resp. de private levenssfeer uit zich overigens niet alleen in hun verschillende deelname aan de actieve sportbeoefening, ze toont zich ook en vooral in het hogere café-bezoek van het mannelijke geslacht. In 1957 ging 26,2% van de 13-24-jarige meisjes en 61,8% van de jongens regelmatig op café. In 1980 zijn de verschillen in café-bezoek tussen de geslachten wél gemilderd, maar niet verdwenen. Tijdens het weekend stapt 33,7% van de 16-19-jarige studerende jongens wel eens een kroeg binnen, tegenover 23,5% van de ondervraagde meisjes.

6.3. De geslachtsverschillen staan niet los van de klassenverschillen (vgl. Bourdieu, 1976 en Delhaye en Laer-

mans, 1989). Het enige Vlaamse jeugdonderzoek dat hierover empirische informatie verschaft, de al genoemde enquête van Dhooghe uit 1980, leert dat het sexe-onderscheid "dikwijls minder gemarkeerd is naargelang men sociaal hoger staat. Wanneer het zich echter manifesteert in de hogere klasse, dan is het op een (meer) expliciete manier" (Dhooghe, 1980: 390). Er is minstens één markant voorbeeld van het samengaan van geslachts- en klassenverschillen te noemen dat in zowat alle aangehaalde onderzoeken opduikt, nl. de sportbeoefening. Het percentage actieve sporters is niet alleen groter onder de jongens dan onder de meisjes, het stijgt ook naarmate het oudergezin, dus het gezin van afkomst, een hogere sociale status bezit. Eenzelfde verband kenmerkt trouwens de volwassen sportbeoefening (vgl. Naeyaert en Claeys, 1984: 273 en Mercy, 1987).

In het licht van de 'massaficatie'-these zijn de cijfers over de sociaal ongelijke deelname aan de zgn. massacultuur hoogst leerrijk. Een in 1979 uitgevoerd onderzoek onder Vlaamse 12-18-jarige schoolgangers wijst uit dat althans het naoorlogse succes van 'de muzikale massacultuur' niet tot een sociale homogenisering van de muzikale smaak heeft geleid. "Meer dan geslacht schijnt sociale klasse de belangstelling voor pop(muziek) te beïnvloeden (...): de lagere klasse-respondenten vertonen een uitgesproken voorkeur voor 'mainstream' en/of muziek met een gelijkmatige en sterk geprononceerde 'beat' (disco e.a. top 30-muziek - RL)" (De Meyer, Hendriks en Fauconnier, 1980: 85). De een jaar later uitgevoerde enquête van Dhooghe leert eveneens dat er inderdaad geen sprake is van een algehele 'nivellering' of gelijkschakeling van de muzikale smaak ten gevolge van de toenemende invloed van de zgn. massacultuur. "Wat betreft muzikale smaak liggen (de voorkeuren) van de lagere klasse en van de middenklasse dicht bij elkaar, terwijl de hogere klasse meer de nadruk legt op klassieke muziek" (Dhooghe, 1980: 384). Toch kan men wel degelijk gewagen van een zekere 'massaficatie' van de naoorlogse jeugd. Alle jongeren, ongeacht hun sociale afkomst, noemen hitparade-muziek en disco als hun favoriete muziekgenres.

Pas 'in tweede instantie' tonen zich de klassenverschillen, dus wanneer naar 'secundaire keuzen' wordt gepeild. "Achter gelijkaardige en zichtbare culturele trekken, die het meest aan de oppervlakte liggen, differentiëren de jongeren zich op een tweede niveau van hun smaak, hun attitudes... en daar vindt men waarschijnlijk de meest duurzame trekken", zo besluit Dhooghe (1980: 391).

De klassenverschillen tonen zich overigens niet enkel op het vlak van de consumptie. Ook in waarden bestaan er in de jaren tachtig nog steeds aanzienlijke verschillen tussen de arbeidersjongeren en de rest van de jeugd. Zo blijkt uit het onderzoek van Fonck en Van Deun uit 1983 dat arbeidersjongeren zich enigszins minder godsdienstig opstellen dan de Vlaamse jeugd in het algemeen: ze zijn minder gelovig én minder pratikerend. Ze tonen zich daarnaast ook minder tolerant tegenover gastarbeiders en méér tolerant inzake voorhuwelijkse seksuele betrekkingen dan de modale Vlaamse jongere (Fonck en Van Deun, 1983: 167-168).

6.4. Zet men de geciteerde cijfers op een rijtje, dan kan over de 'massificatie'-these een analoog oordeel worden geveld als over de in de vorige paragraaf besproken commodificatie-trend. Zoals er een zekere evolutie in de richting van een grotere commodificatie van de jeugdige vrijetijdsbesteding is, zo heeft er, daarmee samenhangend, ook een zekere homogenisering van de levensstijlen plaatsgevonden, de muzikale smaak voorop. De grotere commodificatie van het vrijetijdsleven resulteerde echter niet onmiddellijk in de totale verdwijning van zgn. gebruikswaarden: het passieve verbruik is vaak verknoopt met zekere vormen van actief gebruik. Het zonet aangehaalde cijfermateriaal brengt de sociale determinanten van verbruik én gebruik in beeld. De homogenisering van de smaak blijkt immers niet te leiden tot een algehele nivellering van de klassen- en de geslachtsverschillen. Op 'het eerste gezicht' zijn bij voorbeeld alle (Vlaamse) jongeren tijdens de afgelopen dertig jaar meer 'pop-minded' geworden; bij nadere beschouwing blijken de verschillen tussen jongens en meisjes enerzijds en tussen de diverse sociale lagen an-

derzijds echter even relevant als tijdens de jaren vijftig. Deze ontwikkeling heeft zo haar belang voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Wanneer oppervlakkige gelijkenissen dieperliggende sociale verschillen plegen te verbergen, dan dienen de sociologische metingen van smaken, levensstijlen e.d. op een meer verfijnde manier te gebeuren dan in vele enquêtes gebruikelijk is.

7.0. Bij wijze van besluit.

De voornaamste inhoudelijke conclusies die uit bovenstaande vergelijking van de beschikbare naoorlogse Vlaamse en Belgische jeugdonderzoeken voortvloeien, werden reeds meermaals in de loop van het betoog gememoreerd. Ik volsta daarom met een korte opsomming: Vlaamse jongeren verschillen van Waalse en Brusselse jeugdigen; jongeren die tijdens de periode 1945-1955 werden geboren hangen gemiddeld andere waarden aan dan later geboren; Vlaamse jongens zijn 'anders' dan Vlaamse meisjes, terwijl Vlaamse jongens én meisjes uit de lagere klasse verschillen van Vlaamse jongeren uit de midden- of de hogere klasse.

Het wellicht belangrijkste besluit betreft echter de stand van zaken van het Belgische c.q. het Vlaamse jeugdonderzoek. De meeste onderzoeken zijn weinig meer dan beschrijvende, soms zelfs ronduit oppervlakkige enquêtes onder een zekere leeftijdsgroep. In regel gaat het bovendien om beleidsgerichte of door journalistieke nieuwsgierigheid ingegeven onderzoeken, wat in quasi-onvergelijkbare probleem- en vraagstellingen resulteert. Het Vlaamse en Belgische jeugdonderzoek is kortom even jong als haar onderwerp: het is nog maar nauwelijks de kinderkleren ontgroeid. De bekende sociologische verzuchting 'verder onderzoek blijft geboden' is alvast op dit terrein niet misplaatst, integendeel.

BIBLIOGRAFIE

- ABRAMS, M. (1959), *The Teenage Consumer*, London, Routledge and Kegan Paul.
- ABMA, R. (1983), Hegemonie en tegencultuur, in *Te Elfder Ure*, 27, 3, 717-729.
- ABMA, R. (1986), Cultuur en tegencultuur in het Nederlandse jeugdonderzoek. Een historisch overzicht, in Matthijsen, M.A.J.M. e.a. (red.), *Beelden van jeugd. Leefwereld, beleid, onderzoek*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 209-228.
- ABMA, R. (1987), Jeugd, cultuur en vrije tijd, in Meijer, E. (red.), *Alledaags leven, vrije tijd en cultuur*, Tilburg, Centrum voor Vrijetijdskunde, vol. 2, 361-367.
- ALLERBECK, K. en HOAG, W. (1985), *Jugend ohne Zukunft. Einstellungen, Umwelt, Lebensperspektiven*, München.
- BARTHES, R. (1981), *Mythologies*, Paris, Seuil.
- BAUDRILLARD, J. (1970), *La société de consommation*, Paris, Gallimard.
- BAUDRILLARD, J. (1981), *Simulacres et simulation*, Paris, Galilée.
- BAUDRILLARD, J. (1983), *Les stratégies fatales*, Paris, Grasset.
- BECK, U. (1986), *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- BECKER, H.A. (1987), Generaties en sociale dynamiek, in Van Beeck, W.E.A e.a. (red.), *Sociologisch en antropologisch jaarboek 1987*, Deventer, Van Loghum Slaterus, 112-129.
- BELL, D. (1978), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, London, Heinemann (2nd ed.).
- BILLIET, J. en HUYSE, L. (1984), Verzorgingsstaat en verzuiling: een dubbelzinnige relatie, in *Tijdschrift voor Sociologie*, 5, 1/2, 129-152.

TUSSEN BEELD EN ENQUETE-FORMULIER

- BORDREUIL, J.S. (1981), Notes pour une sociologie de la valeur d'usage, in *L'Homme et la société*, 59/60/61/62, 55-73.
- BOURDIEU, P. (1976), Anatomie du goût, in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2, 5, 4-81.
- BOURDIEU, P. (1977), *La distinction*, Paris, Minuit.
- BRAKE, M. (1980), *The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures*, London, Routledge and Kegan Paul.
- BREITSAMER, J. (1976), Ein Versuch zum "Problem der Generationen", in *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial-Psychologie*, 28, 5, 451-479.
- BRENTJENS, H.J.H. (1978), *Visies op jeugd. Een systematische vergelijking van theorieën over jeugd en maatschappij*, Deventer, Van Loghum Slaterus.
- BROUNTS, B. (1983), Ritueel verzet en wetenschappelijk ritueel. De subculturele benadering van jeugdculturen, in *Te Elfder Ure*, 27, 3, 572-593.
- BUYCK, L. en CAMMAER, H. (1967), *Vrijetijdsbesteding van de jeugd in Vlaanderen. Dokumentatie-onderzoek*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.
- CAMMAER, H. (1962), *De houding van de 16-17-jarigen in het Vlaamse land tegenover het verenigingsleven*, Leuven, Nauwelaerts.
- CAMMAER, H. e.a. (1967), *Jeugdproblematiek. Tien jaar onderzoekswerk onder directie van prof. A. Kriekemans*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.
- CAMMAER, H. e.a. (1968), *Jeugd van nu. Een zachte generatie*, Antwerpen/Utrecht, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- GENTRUM VOOR SOCIALE STUDIES (1957), *De vrijetijdsbesteding bij de Vlaamse Jeugd*, Leuven, Centrum voor Sociale Studies.
- CLARKE, J. e.a. (1976), Subcultures, Cultures and Class: A theoretical overview, in Hall, S. en Jefferson,

- T. (eds.), *Resistance through Rituals. Youth sub-cultures in post-war Britain*, London, Hutchinson.
- CLARKE, J. en CHRITCHER, G. (1985), *The Devil Makes Works. Leisure in Capitalist Britain*, London, Macmillan.
- DE CERTEAU, M. (1980), *L'invention du quotidien (I). Arts de faire*, Paris, Union Générale d'Éditions.
- DELHAYE, K. en LAERMANS, R. (1989), *Class, gender, and cultural practices*, Paper voor het colloquium 'Gender and Class', Antwerpen, 18-20 september 1989 (te verschijnen in de congresbundel).
- DE MEYER, G., HENDRIKS, A. en FAUCONNIER, G. (1980), *Jeugd en popmuziek*, Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen.
- DE WAAL, M. (1989), *In meisjesland. Jongens- en meisjes-culturen*, in Allegaert, P. en Vanmarcke, L. (red.), *Op lawaai. Jongeren en cultuur*, Leuven, Acco, 117-134.
- D'HOOGH, C. en MAYER, J. (1964), *Jeunesse belge. Opinions et aspirations*, Bruxelles, Institut de Sociologie.
- DHOOGHE, J. (1980), *Jeugd en verbruik. Studie betreffende de leerlingen van 16 tot 19 jaar in Vlaanderen*, Brussel, OIVO.
- EISENSTADT, S.N. (1956), *From generation to generation*, Chicago, Free Press of Glencoe.
- FACHE, W. (1987), *De evoluerende positie van de jeugd-beweging*, in Bral, L. (red.), *Jeugdbeweging vandaag*, Deurne, Kluwer, 86-94.
- FONCK, H. en VAN DEUN, R. (1983), *Arbeidersjongeren. Een onderzoek naar religiositeit en maatschappelijke opvattingen*, Brussel, Kristelijke Arbeidersjeugd.
- FRITH, S. (1984), *Rock! Sociologie van een nieuwe muziekcultuur*, Amsterdam/Brussel, Elsevier.

- FRITH, S. (1987), *Jeugsociologie*, Groningen, Wolters-Noordhoff.
- GAUS, H. (1988), Een oude tijd voorbij, een nieuwe tijd aangebroken, in *De fifties in België*, ASLK, Brussel, 16-43 (tentoonstellingscatalogus).
- GODEIRIS, K. (1989), *Discotheekbezoek als ritueel. Veldonderzoek in een discotheek*, Leuven, Eindverhandeling sociologie.
- GOLDMAN, R. (1987), Marketing Fragrances: Advertising and the Production of Commodity Signs, in *Theory, Culture and Society*, 4, 4, 691-725.
- HEBDIGE, D. (1979), *Subculture. The Meaning of Style*, London, Methuen.
- HEBDIGE, D. (1988), *Hiding in the Light. On Images and Things*, London, Routledge and Kegan Paul.
- HOGGART, R. (1957), *The Uses of Literacy. Aspects of working-class life with special reference to publications and entertainments*, London, Chatto and Windus.
- HUYSE, L. (1987), *De verzuiling voorbij*, Leuven, Kritak.
- INGLEHART, R. (1977), *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton, University Press.
- INGLEHART, R. (1985), New Perspectives On Value Change. Response to Lafferty and Knutsen, Savage, and Bölten and Jagodzinski, in *Comparative Political Studies*, 17, 4, 485-532.
- INGLEHART, R. (1989), *Cultural Change In Advanced Industrial Societies*, Princeton, University Press (geciteerd pro manuscriptum).
- JAMBERS, P. (1986), *Jassenstrijd. Wij moeten toch kleren hebben*, Antwerpen, de Vries-Brouwers.
- JANSSEN, J. (1987), What hempen homespuns have we swaggering here?! Jeugdkleding als totemcultuur, in *Jeugd en samenleving*, 17, 5, 259-291.

- LAERMANS, R. (1986a), Jeugdsubcultuur: de Vlaamse variatie, in Daniels, E. e.a., *Een bewogen portret. Cultuur en politiek in Vlaanderen*, Leuven, Kritak, 85-98.
- LAERMANS, R. (1986b), Gemanipuleerd lawaai of autonome cultuur? Sociologen over rockmuziek en jeugd(sub)culturen, in *Streven*, 53, 10, 888-901.
- LAERMANS, R. (1986c), Milletologie: de leerrijke leegte van het merk, in *De Nieuwe Maand*, 29, 8, 2-6.
- LAERMANS, R. (1987a), De onzekere toekomst van het protest. Vlaanderen op de drempel van de jaren negentig, in *De Nieuwe Maand*, 30, 3, 19-23.
- LAERMANS, R. (1987b), De ver-teken-de werkelijkheid. De problematische verhouding tussen semiotiek en sociologie in het werk van Jean Baudrillard, in *Psychologie en Maatschappij*, 11, 2, 204-207.
- LAERMANS, R. (1987c), De waarden van rockmuziek en jeugd(sub)culturen, in *Vrije tijd en samenleving*, 5, 3, 269-286.
- LAERMANS, R. (1988), Van 'waarheid' naar 'waarden'. Katholieke vormingsorganisaties en vrijetijdsbesteding in Vlaanderen, 1945-1980. Paper voor de NSAV-VVS-Conferentie te Antwerpen, april 1988.
- LAERMANS, R. (1989a), Jeugdsubculturen in Vlaanderen. Tussen internationalisme, katholicisme en lokalisme, in Allegaert, P. en Vanmarcke, L. (red.), *Op lawaai. Jongeren en cultuur*, Leuven, Acco, 93-116.
- LAERMANS, R. (1989b), De dood van de jeugd, in *Nieuw Wereld Tijdschrift*, 1989/4, 12-15.
- LAERMANS, R. (1989c), Van verzuild volk naar ontzuild individu. Culturele ontwikkelingen in het naoorlogse Vlaanderen, in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, (ter perse).
- LAERMANS, R. (1989d), Jong Nederland en jeugdig Vlaanderen: een aanzet tot historisch-sociologische verge-

- lijking, in *Vrije tijd en samenleving*, 1989/4 (ter perse).
- LE SOIR (1980), *Vingt ans à 20 ans de l'an 2000*, Bruxelles, Crédit Communal de Belgique.
- MANNHEIM, K. (1970), Das Problem der Generationen, in Mannheim, K., *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk* (Hrsg. von Kurt H. Wolff), Neuwied, Luchterhand.
- MAROY, C. (1982), *Les jeunes de 1964, 1968 et 1980: trois générations vues par les sondages*, Bruxelles, CRISP (Courrier Hebdomadaire n°s 956/957).
- MARX, K. (1977), *Het kapitaal. Een kritische beschouwing over de economie*, Bussum, Unieboek.
- MATTHIJSSSEN, M.A.J.M. e.a. (red.) (1986), *Beelden van jeugd. Leefwereld, beleid, onderzoek*, Groningen, Wolters-Noordhoff.
- MERCY, M. (1986), Het Mattheuseffect en de vrije tijd, in *Vrije tijd en samenleving*, 4, 2, 105-131.
- MOL, P.-J. (1985), Stijl als strategie. Jeugdcultuur tussen Frankfurt en Birmingham, in *Jeugd en samenleving*, 15, 8/9, 549-576.
- MURDOCK, G. en McCRON, R. (1976a), Youth and Class: The career of a confusion, in Mungham, G. en Pearson, G. (eds.), *Working Class Youth Culture*, London, Routledge and Kegan Paul, 10-26.
- MURDOCK, G. en McCRON, R. (1976b), Consciousness of Class and Consciousness of Generation, in Hall, S. en Jefferson, T. (eds.), *Resistance through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, London, Hutchinson, 192-208.
- NAEYAERT, D. en CLAEYS, U. (1984), *Vrijetijdsbesteding in Vlaanderen anno 1983. Deelrapport I: Participatiegegevens*, Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut.

- ROSENMAYR, L. en ALLERBECK, K. (1979), Youth and Society, in *Current Sociology*, 27, 2/3, 1-360.
- ROUSSEL, L. (1984), Une nouvelle révolution démographique?, in Feld, S. en Lesthaeghe, R. (red.), *Démographie en toekomstverkenning*, Brussel, Koning Bouwdeijnstichting, 143-157.
- SANDERS, S. (1987), Een onnatuurlijke dood. Lijkrede voor de jeugdcultuur, in Fohrbeck, K. en Kuypers, H. (red.), *Van totem tot lifestyle. Europese cultuur in ontwikkeling*, Amsterdam, Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- SCHELSKY, H. (1957), *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf/Köln, Eugen Diedericks.
- SLATER, D. (1987), On the wings of the sign: commodity culture and social practice, in *Media, Culture and Society*, 9, 4, 457-480.
- STALLAERTS, R. (1988), Doorlopende vertoning, in *De fifties in België*, Brussel, ASLK, 122-139 (tentoonstellingscatalogus).
- TILLEKENS, G. en KLEIJER, H. (red.) (1988), *De jeugd van de jaren vijftig (1950-1965)*, Amsterdam, SISWO.
- VAN GILS, W. (1986), *Realiteit en illusie als schijnvertoning. Over het werk van Jean Baudrillard*, Nijmegen, SUN.
- VAN HESSEN, J.S. (1964), *Samen jong zijn. Een jeugdsoziologische verkenning in gesprek met vorigen*, Assen, Van Gorcum.
- VOS, L. (1987), Katholieke jeugdbewegingen in Vlaanderen: ontstaan en evolutie, in Bral, L. (red.), *Jeugdbeweging vandaag*, Kluwer, Deurne, 3-16.
- X. (1952), *Maatschappelijke verwilderung der jeugd. Rapport betreffende het onderzoek naar de geestesgesteldheid van de massajeugd*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.